



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Inleiding: Hedendaagse politieke theorie

Bovens, M.A.P.; Lehning, P.B.; Lieshout, R.H.; Oversloot, J.

Citation

Bovens, M. A. P., Lehning, P. B., Lieshout, R. H., & Oversloot, J. (1988). Inleiding: Hedendaagse politieke theorie. *Acta Politica*, 23: 1988(2), 147-154. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449621>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449621>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Inleiding

M.A.P. Bovens, Percy B. Lehning, R.H. Lieshout en
J. Oversloot

In twee opeenvolgende afleveringen van *Acta Politica* zal getracht worden een overzicht te verschaffen van de stand van zaken binnen de politieke theorie aan het einde van de jaren tachtig. De redactie heeft overigens niet de pretentie de lezer een volledig overzicht te geven van al datgene wat op dit moment in de politieke theorie interessant is. Volledigheid kan zelfs binnen het kader van twee afleveringen van *Acta Politica* om meerdere redenen niet worden gerealiseerd. Het gevolg is dat verschillende prominente stromingen binnen de politieke theorie onbesproken zullen blijven, dan wel slechts terloops ter sprake zullen komen. Het betreft hier onder andere het neoliberalisme, het neoconservatisme, het anarchokapitalisme, de Angelsaksische taal filosofische traditie, feministische politieke theorievorming en zogenaamde 'groene' politieke theorieën. Desondanks zijn wij van oordeel dat de bijdragen aan dit themanummer de lezer in staat stellen zich een oordeel te vormen over hoe het met de politieke theorie op het moment gesteld is. Niet alleen is er ruime aandacht voor die terreinen waar in kwantitatief opzicht veel gebeurt, maar ook voor nieuwe benaderingen die vooralsnog veelbelovend lijken.

In deze inleiding willen we achtereenvolgens een beknopt overzicht geven van de belangrijkste ontwikkelingen binnen de politieke theorie sedert de Tweede Wereldoorlog en in vogelvlucht de verschillende bijdragen aan dit themanummer bespreken.

1. De belangrijkste politiek-theoretische ontwikkelingen sedert de Tweede Wereldoorlog

Omwille van de overzichtelijkheid delen we de periode na de Tweede Wereldoorlog in drie, conventionele, tijdvakken in. Het eerste tijdvak betreft de jaren 1945-1960, de jaren van wederopbouw en herstel. Het tweede tijdvak beslaat de jaren 1960-1970, de 'roerige' jaren van activisme en pro-

test. Het laatste tijdvak is dat van 1970 tot heden, de jaren van reflectie, relativisering en, gedeeltelijk, restauratie.

1.a 1945-1960 – Volgens een gangbare omschrijving houdt de politieke filosofie zich bezig met de vraag wat een rechtvaardige politieke orde is, in hoeverre de bestaande samenleving aan dat ideaal voldoet en op welke wijze men dat ideaal het best zou kunnen benaderen. Gemeten naar die omschrijving zijn de eerste naoorlogse jaren nu niet bepaald de meest opwindende jaren uit de geschiedenis van de politieke filosofie geweest. Het denken over staat en politiek in normatieve termen leek grotendeels te hebben afgedaan. Het denken over de overheid en haar rol binnen de samenleving werd vooral pragmatisch van aard.

De verschrikkingen van het Nazi-bewind en van de door Stalin ontketende terreur in de Sovjetunie en in de door de Sovjetunie bezette gebieden, leidden tot een afkeer van allesomvattende politieke theorieën en van het construeren van dergelijke theorieën. In reactie gaven sommigen er de voorkeur aan zich bezig te houden met de vraag hoe het ooit zo ver had kunnen komen. Dit leidde tot meer of minder empirische en historische analyses van totalitarisme en fascisme. Anderen – en dan met name in de Angelsaksische wereld – trokken zich onder de invloed van het logisch positivisme terug op het terrein van de semantiek en de studie van taaluitingen. Dit leidde tot technische analyses van morele begrippen en van individuele, ethische dilemma's. In West-Europa hadden existentialisten en fenomenologen grote invloed. Ook in hun werk gaat het echter voornamelijk om ontologische en ethische vraagstukken die het individu betreffen en niet om kwesties die betrekking hebben op de vraag hoe de samenleving behoort te zijn ingericht.

Binnen de politicologie zelf maakte het behaviorisme opgang. Door middel van het toetsen van hypothesen trachtte men de 'harde', empirische gegevens en causale verbanden te vinden op basis waarvan men theorieën zou kunnen opstellen ter verklaring van politieke verschijnselen. Een zo bescheiden taakopvatting hield in dat er geen ruimte was voor speculatie over de vraag naar de juiste politieke orde. Waardeoordelen en normatieve uitspraken leken binnen de politieke wetenschap geen plaats meer te hebben.

Men kan de sfeer die in die tijd heerste goed proeven uit de – overigens niet waardevrije – beschrijving die Daniel Bell gaf onder de titel *The end of ideology* van het politieke denken in de jaren vijftig. Volgens Bell was het tijdperk van de blauwdrukken voorbij. Links en rechts hadden de oude, vertrouwde ideologieën hun overtuigingskracht verloren: 'In the Western world, therefore, there is today a rough consensus among intellect-

uals on political issues: the acceptance of a Welfare State; the desirability of decentralized power; a system of mixed economy and of political pluralism. In that sense too, the ideological age has ended' (1962 edn.: 402-403).

1.b 1960-1970 – De inkt waarmee Bell bovenstaande woorden opschreef was nog maar nauwelijks droog of de rust en de consensus werden ernstig verstoord door de komst van een naoorlogse generatie van politieke activisten. Oude ideologieën en slogans werd nieuw leven ingeblazen. In de westerse democratieën, maar ook in Oost-Europa, verscheen 'Nieuw Links' op het toneel, een bonte verzameling van anarchisten, marxisten en 'kritische' socialisten, die de nadruk aanvankelijk meer op de daad dan op het woord legden. Voor zover er binnen deze beweging sprake was van theorievorming, was deze voor een belangrijk deel gericht op het legitimeren van het (gewapend) verzet tegen de bestaande politieke en maatschappelijke verhoudingen – zowel nationaal als internationaal. De behoefte aan een theoretische onderbouwing van dit verzet leidde in eerste instantie tot een hernieuwde aandacht voor de radicale, ideologische denkers uit de tweede helft van de 19e en het begin van de 20e eeuw. Uitgebreide aandacht was er voor anarchistische denkers als Proudhon, Bakunin en Kropotkin. Het werk van Marx, Engels, Trotsky, Lenin en Bucharin werd op grote schaal bestudeerd en hun analyses werden toegepast op de moderne, technocratische samenleving en op mondiale machtsverhoudingen. Franse existentialisten en structuralisten trachtten met behulp van Marx hun theorieën politieke scherpte te verlenen. Anderen probeerden een synthese tot stand te brengen tussen Marx' materialistische interpretatie van de geschiedenis en de psychoanalytische theorieën van Freud. De 'kritische filosofie', het hoogst abstracte werk van de leden van de Frankfurter Schule, Horkheimer, Adorno en Marcuse, die reeds enkele tientallen jaren met een dergelijke synthese bezig waren, werd plotseling in brede kring populair.

1.c 1970-heden – Werd in de vorige tijdvakken het denken over de juiste maatschappelijke orde meestentijds genegeerd, of beschouwd als een activiteit die ondergeschikt was aan de politieke strijd, dank zij het werk van Rawls herkrijgt de normatieve politieke theorie na 1970 haar legitimiteit en zelfstandigheid. Hierbij zijn bij uitstek van belang de door Rawls geponeerde stelling dat het funderingsprobleem van maatschappelijke aanspraken langs analytische weg kan worden opgelost én zijn aanval op de utilitaristische variant van het liberalisme, gekoppeld aan een poging een alternatieve, deontologische versie van het liberalisme te formuleren.

Voor Rawls is de maatschappij voor alles een samenwerkingsverband van rationele individuen. Dank zij samenwerking bestaat de mogelijkheid dat elk individu beter in zijn behoeften kan voorzien dan wanneer een ieder op zichzelf zou zijn aangewezen. Politieke theorie betreft dan de taak de voorwaarden te formuleren onder welke redelijke mensen met elkaar zouden willen samenwerken en op welke gebieden. Hoewel het oorspronkelijk niet expliciet Rawls' bedoeling was als filosoof in het politieke debat te interveniëren, hebben anderen zijn werk gebruikt om standpunten te formuleren in het debat over de vraag hoe een synthese dan wel een afweging te bewerkstelligen tussen vrijheid, gelijkheid én broederschap en een antwoord te vinden op de praktische politieke vraag welke verdeelingscriteria gehanteerd moeten worden.

Verschaftte Rawls de politieke theorie nieuw aanzien, de sterke groei van het aantal politiek-theoretische beschouwingen die na 1970 plaatsvond werd ook gestimuleerd door (theoretische) vorderingen op andere wetenschapsgebieden, met name de analytische filosofie, de linguïstiek, de semantiek en semiotiek en de ideeëngeschiedenis. Tevens kwam een stroom van publikaties op gang van de hand van auteurs die in het licht van hun analyses van het mislukken van de protestbewegingen van de jaren zestig neoconservatieve en neoliberale stellingen betrokken.

2. Overzicht van de bijdragen

In het aprilnummer zijn opgenomen de artikelen van Tromp, 'De Historische School', Witteveen, 'Babel en de politieke theorie', Van Reijen, 'Moderne versus postmoderne politieke filosofie' en van Lock, 'The divided self: rationality and irrationality in political theory'. In het julinumnummer volgen dan nog: Pellikaan, 'Rationele keuze, collectieve besluitvorming en de noodzaak van normen', Oversloot, 'Hedendaags marxisme' en Bovens, 'Tussen Kant en conventie'.

De eerste stroming die aan de orde wordt gesteld, betreft die van theoretici die zich niet bezighouden met het verder ontwikkelen van de politieke theorie zelf, maar met het ontwikkelen van de theorie hoe politiek-theoretische werken te interpreteren. Hun aandacht gaat daarbij vooral uit naar het werk van klassieke auteurs, zoals Machiavelli, Hobbes en Locke. Tromp analyseert in zijn bijdrage het werk van de protagonist van deze 'Historische School', Skinner (auteurs die ook tot deze 'school' worden gerekend zijn: Pocock en Dunn). Het is Skinners stellingname dat de teksten van klassieke denkers slechts kunnen worden begrepen wanneer deze geplaatst worden in hun historische context. Het beroemde advies van

Plamenatz – volgens Tromp door de aanhangers van de Historische School tot vervelens toe geciteerd – om de klassieke teksten 'over and over again' te lezen, wordt door Skinner expliciet afgewezen. De verhandelings van Machiavelli, Hobbes en Locke kunnen slechts met vrucht worden geduid, wanneer men ervan uitgaat dat het het werk betreft van filosofen die willen interveniëren in het politieke debat. De methodologische premissen van de Historische School, zoals onder woorden gebracht door Skinner, zijn in de loop van de tijd onder de druk van kritiek steeds verder afgezwakt, maar ook het minimumprogramma van deze revisionistische benadering van de klassieken blijkt zeer stimulerend en vruchtbaar te zijn. Terecht signaleert Tromp het grote bezwaar dat aan deze benaderingswijze kleeft. Door alle aandacht die uitgaat naar de historische context, naar de politieke doelen die de auteur met zijn tekst trachtte te bereiken, wordt de inhoud van de tekst niet of nauwelijks meer bestudeerd. Dit bezwaar geldt *a fortiori* voor sommige van de auteurs die werken binnen de taal filosofische benaderingen van de politieke theorie die door Witteveen in zijn opstel aan de orde worden gesteld.

Het werk van de filosofen die onder de invloed van de 'linguistic turn' trachten te analyseren hoe de interventie in het politieke debat door middel van welk taalgebruik kan plaatsvinden, vormt een aanvulling op en zo mogelijk een versterking van de bevindingen van de Historische School. De auteurs die Witteveen de revue laat passeren, trachten óf de metataal te ontwikkelen met behulp waarvan het mogelijk zou worden een antwoord te vinden op de vraag welke de gevolgen zijn van de taal waarin politieke theorieën worden geformuleerd, óf bestrijden dat het ontwikkelen van zo'n metataal mogelijk zou zijn. Witteveen bespreekt vier toepassingen van taaltheoretische inzichten. Het betreft achtereenvolgens: een analyse van het 'in de kern omstreden' begrip macht; Eco's narratologisch en semiotisch onderzoek naar retorische strategieën; Pococks gebruik van de taalhandelingstheorie als basis voor een normatieve stellingname aangaande de wijze waarop individuen elkaar door middel van de taal mogen beïnvloeden; en, ten slotte, Schöns theorie over ordenende, of generatieve, metaforen. Het beeld dat uit Witteveens verhaal naar voren komt is dat van een verregaande fragmentarisering, die door Witteveen overigens positief, namelijk als vrijheid scheppend, wordt beoordeeld.

Lyotard trekt de ultieme consequentie uit narratologische, semiotische en aanverwante uitgangspunten: ieder gemeenschappelijk discours is onmogelijk; er is sprake van een fundamentele incommensurabiliteit van de talen die mensen spreken. Het werk van de meest prominente vertegenwoordiger van het postmodernisme in het politiek-filosofisch debat, wordt besproken in het opstel van Van Reijen, die Lyotards filosofie ty-

peert als een transcendente ontologie van de taal. De denkbeelden van Lyotard kunnen niet onafhankelijk van die van Habermas worden behandeld. De laatste kan worden beschouwd als de personificatie van het 'moderne'. Het modernisme betreft de idee dat vooruitgang mogelijk is en dat vooruitgang inhoudt dat de mens voortdurend een grotere greep krijgt op de natuurlijke en sociale omgeving waarmee hij wordt geconfronteerd. Tegelijkertijd staat het modernisme voor de mogelijkheid van een rationeel debat, waarin deelnemers met aanvankelijk tegenstrijdige visies door middel van argumenten een consensus weten te bereiken. Habermas rekent het tot de taak van de politieke filosoof te participeren in het politieke debat en tot diens plicht van deze interventies rekenschap af te leggen. Lyotard daarentegen, meent dat elke interventie zinloos is en dat het onmogelijk is rekenschap af te leggen van de handelingen die men verricht. De natuurlijke en sociale werkelijkheid kan volgens Lyotard niet worden gekend en blijft daardoor fundamenteel onbeheersbaar. Lyotard is dan ook van oordeel dat van een wezenlijke vooruitgang geen sprake is. Van Reijen sluit zijn overzicht van het werk van Lyotard en Habermas af met de conclusie, dat Habermas zal moeten erkennen dat Lyotards analyses hebben laten zien dat Habermas' rationele theorie van 'geïstitutionaliseerd handelen', niet rationeel (universalistisch) beargumenteerd kan worden.

Is er in de filosofie van Lyotard sprake van een voor altijd verdeelde mensheid en kunnen Lyotard en Habermas worden gezien als de hedendaagse protagonisten in de immer voortdurende strijd tussen irrationalisten en rationalisten, Lock gaat in zijn bijdrage in op de consequenties voor de ontwikkeling van de politieke theorie van de resultaten van empirisch onderzoek die de innerlijke verdeeldheid van ieder mens suggereren (Quattrone en Tversky). Deze empirische resultaten koppelt hij aan theoretische bespiegelingen met betrekking tot de vraag waardoor het zelf nu wordt geconstitueerd (Parfit). Lock komt tot de slotsom dat de centrale vooronderstelling van het normatieve individualisme, zoals deze bij voorbeeld wordt gehanteerd in het neoliberalisme, door de resultaten van deze theoretische en empirische exercities wordt ondermijnd. Een andere implicatie van de these van het verdeelde zelf waarop Lock de aandacht vestigt, is dat door het blijkbaar artificiële karakter van de speltheorie het hoogst twijfelachtig is dat inzichten ontleend aan de speltheorie met vrucht kunnen worden toegepast bij de (verdere) ontwikkeling van de politieke theorie.

Een van de centrale punten in Locks betoog geldt de constatering dat ook binnen het verdeelde zelf rationaliteit en irrationaliteit tegenover elkaar staan. In het opstel van Pellikaan gaat het om de vraag, in de traditie

van Adam Smith, onder welke omstandigheden individuele rationaliteit niet hoeft te leiden tot collectieve irrationaliteit. Pellikaan behandelt drie auteurs (Sen, Buchanan en Gauthier), die ieder voor zich hebben getracht sociale normen (collectieve beslisregels) te ontwikkelen, die de gevolgen van het potentieel conflict tussen individueel belang en algemeen belang zouden kunnen matigen. Pellikaan toetst de voorgestelde oplossingen aan de door Olson ontwikkelde theorie van collectieve actie. Zijn eindoordeel aangaande het bereik van de drie voorgestelde normatieve oplossingen is negatief. Zijns inziens heeft de gedachte morele overwegingen te incorporeren in het individuele rationaliteitsbegrip weinig opgeleverd.

Van de door Pellikaan behandelde auteurs is Buchanan bij uitstek het voorbeeld van de politieke theoreticus die niet alleen van mening is dat politieke theorieën ertoe dienen in het politieke debat te kunnen interveniëren, maar die zelf ook in het politieke debat participeert, bij voorbeeld door het houden van pleidooien voor 'Victoriaanse begrotingsnormen' en voor een terughoudende overheid. In het eerste deel van zijn opstel bespreekt Oversloot theoretici aan de andere kant van het politieke spectrum die dezelfde mening zijn toegedaan en die dezelfde taak voor zichzelf zien weggelegd. Het betreft hier marxistische filosofen die, geconfronteerd met het economisch, sociaal en moreel failliet van 'het reël bestaande socialisme', zich bezinnen op de vraag in hoeverre de marxistische theorie kan worden aangepast zonder de marxistische ideologie los te laten. Daarnaast besteedt Oversloot aandacht aan een veel interessantere ontwikkeling: de pogingen van theoretici als Cohen, Elster, Roemer, Van der Veen en Van Parijs, de zogenaamde 'Marxians', om aan de hand van een analytische analyse, los van enige ideologische verbondenheid, vast te stellen welke elementen uit het werk van Marx het verdienen behouden te blijven. Baanbrekend in dit verband was het werk van Cohen. Met name diens these dat het historisch-materialisme van Marx een bruikbaar, functionalistisch, verklaringsprincipe verschaft voor de wijze waarop maatschappelijke ontwikkelingen plaatsvinden, heeft de discussie over de vruchtbaarheid van de functionalistische verklaringswijze en over de kracht van contra-feitelijke redeneringen op een hoger plan gebracht.

In de laatste bijdrage aan dit themanummer, van de hand van Bovens, staat het debat centraal waarin men zich bezighoudt met de vraag hoe politieke beginselen kunnen worden gefundeerd. Hoe vallen beginselen van rechtvaardigheid te rechtvaardigen? Waarom zouden sommige beginselen voorrang moeten krijgen boven andere? Aan de hand van de bijdragen van auteurs die participeren in het debat over verdelingsvraagstukken (Ackerman, Sandel en Walzer) – een debat dat nieuw leven werd ingeblazen door het werk van Rawls en Nozick – gaat Bovens in op de vraag die

ook in het stuk van Van Reijen aan de orde is: wat is de status van de politieke theorie als er geen algemeen geldende normen zijn te ontwikkelen aangaande de wijze waarop de instituties van een samenleving behoren te zijn ingericht. Gelijk Van Reijen dat doet naar aanleiding van het werk van Lyotard, komt ook Bovens tot de conclusie dat de door Rorty verdedigde stellingname dat de zoektocht naar een sluitende fundering onzinnig is, niet valt te weerleggen. Volgens Bovens hoeft dit inzicht echter niet tot een alles vernietigend relativisme te leiden. Het verplicht degenen die wensen deel te nemen aan het politiek-theoretische debat wél tot de grootst mogelijke nauwgezetheid bij de argumentatie van hun standpunten. Bij politieke theorieën gaat het uiteindelijk om de kwaliteit van de tekst en niet om de politieke doelen die men, mogelijkwerwijze, met die tekst tracht te verwezenlijken.

De Historische School

Bart Tromp

1. Inleiding

De namen 'Historische School', 'New history of political theory' (Gunnell 1982: 317) en 'school van Cambridge' zijn in de afgelopen jaren gebruikt als aanduiding van een nieuw wetenschapsprogramma op het veld van de studie van het politieke denken. De centrale vraag van dit wetenschapsprogramma is die naar de juiste wijze van interpretatie van teksten uit het politieke denken, met name die teksten die de status hebben gekregen van 'groot' en 'klassiek', en die te zamen de canon van de (westerse) politieke theorie vormen.

Het antwoord dat dit wetenschapsprogramma voorschrijft luidt in zijn simpelste vorm: deze teksten moeten worden gelezen in hun historische context. Het doel van het wetenschapsprogramma is een historisering van de klassieke politieke theorie, die daarbij van karakter verandert: het gaat niet om inzichten en waarheden die boven de geschiedenis uitstijgen, en daarom voor elke tijd relevant zijn (cf. b.v. Germino 1967; 1975), maar om taaldaden die door de bedrivers ervan bedoeld zijn geweest als interventies in de politieke controverses van hun tijd. De geschiedenis van politieke filosofieën en theorieën moet volgens dit program herschreven worden 'as real history – that is, as the record of an actual activity, and in particular as the history of ideologies' (Skinner 1974: 280).

De aanduiding 'school van Cambridge' is in zoverre juist dat twee van de drie voornaamste protagonisten van dit wetenschapsprogramma, Quentin Skinner en John Dunn, aan de universiteit van Cambridge doceren, en dat deze universiteit ook een centrum van intellectuele arbeid in dit programma is (cf. o.a. Tuck 1979; Hont en Ignatieff 1983). De derde protagonist is John Pocock, die tegenwoordig verbonden is aan de Johns Hopkins-universiteit in Baltimore.

Er zijn grotere en kleinere verschillen aanwijsbaar in de theoretische en onderzoekspraktische uitwerkingen die deze drie aan de centrale vraag van dit wetenschapsprogramma geven. Niet alleen daarom kan niet gesproken worden van een afgerond program. Voor de voornaamste meta-